

2.12.2025

EOAK/6978/2024

Ratkaisija: Apulaisoikeusasiamies Maija Sakslin

Esittelijä: Vanhempi oikeusasiamiehensihteeri Juha-Pekka Konttinen

HENKILÖNTARKASTUS KEHITYSVAMMAISTEN ERITYISHUOLLOSSA

Tiivistelmä

Apulaisoikeusasiamies ei pitänyt erityishuollon toimintayksikössä tehtyä asiakkaan henkilöntarkastusta kehitysvammalain mukaisena. Hyväksyttävänä menettelynä ei voitu pitää, että asiakas joutui riisuutumaan alusvaatteisilleen henkilöntarkastuksen tekijän katsellessa. Asiakkaan oman huoneen tarkastamisesta päättäminen ei ollut myöskään sallittua henkilöntarkastuksen yhteydessä. Henkilöntarkastusta toteutettaessa ei ollut noudatettu laissa säädettyjä ammattihenkilövaatimuksia, eikä laissa säädetystä kahden henkilöntarkastuksen tekijän läsnäolovaatimuksesta poikkeamiseen ollut perusteita vallinneissa olosuhteissa. Koska kyse ei ollut kiireellisestä tilanteesta, toimintayksikön vastaavan johtajan olisi tullut tehdä henkilöntarkastusta koskeva ratkaisu. Toimenpiteenään apulaisoikeusasiamies saattoi hyvinvointialueen ja sen osaamis- ja tukikeskuksen tietoon esittämänsä käsitykset lainvastaisista menettelyistä henkilöntarkastuksen tekemisessä.

1 KANTELU

Kantelija arvosteli hyvinvointialueen ja sen osaamis- ja tukikeskuksen menettelyä poikansa (synt. 2010) kohtelua ja rajoitustoimenpiteiden käyttöä koskevassa asiassa.

Kantelijan mielestä hänen lastansa oli lainvastaisesti ja nöyryyttävästi riisutettu vaativan erityisen tuen kuntoutusyksikössä tehdyn henkilöntarkastuksen yhteydessä. Kantelija oli huolestunut siitä, oliko kyseessä osaamis- ja tukikeskusta koskeva yleinen toimintakäytäntö.

2 SELVITYS

Kantelun johdosta Itä-Suomen aluehallintovirasto antoi 7.2.2025 päivätyn lausunnon, johon oli liitetty hyvinvointialueen vammaispalvelujohtajan lausunto ja osaamis- ja tukikeskuspäällikön selvitys (liitteenä).

3 RATKAISU

3.1 Henkilöntarkastuksen tekeminen ja riisuttaminen

3.1.1 Oikeudellisen arvioinnin lähtökohdat

Perusoikeudet

Perustuslain 7 §:ssä säädetään oikeudesta elämään sekä henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Ketään ei saa kohdella ihmisarvoa loukkaavasti. Henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ei saa puuttua eikä vapautta riistää mielivaltaisesti eikä ilman laissa säädettyä perustetta.

Perustuslain 10 §:n 1 momentin mukaan jokaisen yksityiselämä, kunnia ja kotirauha on turvattu.

Kehitysvammalain sääntelyn taustalla on pyrkimys vahvistaa henkilöiden itsemääräämisoikeutta kehitysvammaisten erityishuollossa. Perustuslakivaliokunnan käytännössä itsemääräämisoikeuden on katsottu kiinnittyvän useisiin perusoikeuksiin, erityisesti perustuslain 7 §:n säännöksiin henkilökohtaisesta vapaudesta ja koskemattomuudesta sekä perustuslain 10 §:n säännöksiin yksityiselämän suojasta. Perustuslailla suojatun yksityiselämän piiriin kuuluu muun muassa yksilön oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan (PeVL 15/2015 vp s. 3.)

Perustuslain 22 §:n mukaan julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen.

Rajoitustoimenpiteiden käytön yleiset edellytykset

Kehitysvammalain 42 d §:n 1 momentin mukaan erityishuoltoa toteutetaan ensisijaisesti yhteisymmärryksessä erityishuollossa olevan henkilön kanssa. Erityishuollossa voidaan käyttää 42 f–42 n §:ssä tarkoitettuja rajoitustoimenpiteitä ainoastaan silloin, kun:

- 1) erityishuollossa oleva henkilö ei kykene tekemään hoitoaan ja huolenpitoaan koskevia ratkaisuja eikä ymmärtämään käyttäytymisensä seurauksia;
- 2) rajoitustoimenpiteen käyttäminen on välttämätöntä hänen terveytensä tai turvallisuutensa taikka muiden terveyden tai turvallisuuden suojaamiseksi taikka merkittävän omaisuusvahingon ehkäisemiseksi; ja
- 3) muut, lievemmät keinot eivät ole tilanteeseen soveltuvia tai riittäviä.

Pykälän 2 momentin mukaan rajoitustoimenpiteen on oltava henkilön hoidon ja huolenpidon kannalta perusteltu, tarkoitukseen sopiva ja oikeassa suhteessa tavoiteltuun päämäärään nähden. Jos henkilöön kohdistetaan useampia rajoitustoimenpiteitä samanaikaisesti tai peräkkäin, niiden yhteisvaikutukseen on kiinnitettävä erityistä huomiota.

Pykälän 3 momentin mukaan rajoitustoimenpide on toteutettava erityishuollossa olevan henkilön ihmisarvoa kunnioittaen, mahdollisimman turvallisesti ja hänen perustarpeistaan huolehtien. Rajoitustoimenpiteen käyttö on lopetettava heti, kun se ei enää ole välttämätöntä tai jos se vaarantaa erityishuollossa olevan henkilön terveyden tai turvallisuuden. Jos rajoitustoimenpide kohdistuu alaikäiseen, rajoitustoimenpidettä käytettäessä on otettava huomioon alaikäisen etu sekä hänen ikänsä ja kehitystasonsa.

Henkilöntarkastus

Kehitysvammalain 42 h §:n 1 momentin mukaan toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilö voi tehdä erityishuollossa olevalle henkilölle henkilöntarkastuksen tämän vastustuksesta riippumatta, jos on perusteltua syytä epäillä, että henkilöllä on vaatteissaan tai muutoin yllään taikka mukanaan olevissa tavaroissa 42 g §:n 1 momentissa tarkoitettuja aineita tai esineitä. Edellytyksenä on lisäksi, että erityishuollossa oleva tai muu henkilö todennäköisesti käyttäisi aineita tai esineitä vaarantamaan vakavasti terveyttä tai turvallisuutta taikka merkittävästi vahingoittamaan omaisuutta.

Kehitysvammalain 42 g §:n 1 momentin mukaan toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilö voi ottaa erityishuollossa olevalta henkilöltä toimintayksikön haltuun aineet ja esineet, jotka ominaisuuksiensa puolesta soveltuvat vaarantamaan vakavasti terveyttä tai turvallisuutta taikka merkittävästi vahingoittamaan omaisuutta ja joita todennäköisesti käytettäisiin tähän tarkoitukseen. Lain 42 g §:n perusteluissa (HE 96/2015 s. 83) on tarkemmin määritelty mitä nämä aineet ja välineet voivat käytännössä olla.

Kehitysvammalain 42 h §:n 1 momentin säännöksen perusteluissa (HE 96/2015 s. 84) viitataan pakkokeinolain esitöihin (HE 222/2010 vp), joiden mukaan henkilöntarkastuksen tyypillisiä muotoja ovat henkilön vaatteiden, taskujen, lompakon tai kukkaron tarkastaminen. Henkilöntarkastukseen kuuluvaksi luetaan myös henkilön hallussa olevan laukun, salkun, kassin tai muun vastaavan kantovälineen tarkastaminen. Henkilöntarkastus sinällään mahdollistaa tietynasteisen penkomisen. Mukana olevat tavarat olisivat sellaisia, jotka ovat henkilön kädessä, hänen päällään tai hänellä olevassa kantamisvälineessä. Henkilöntarkastuksen piiriin kuuluisivat myös yllä olevien vaatteiden päällisin puolin tapahtuva käsin koetteleminen ja vaatteista selvästi pullottavan tai taskussa varmasti olevaksi tiedetyn esineen pois ottaminen tarkastelemista varten.

Ehdotettu kehitysvammalain 42 h § ei oikeuttaisi riisuttamaan henkilöä tarkastuksen suorittamiseksi. Se ei myöskään oikeuttaisi henkilönkatsastuksen tekemiseen. Pakkokeinolaissa henkilönkatsastuksella tarkoitetaan katsastettavan henkilön kehon tarkastamista, verinäytteen ottamista tai muuta kehoon kohdistuvaa tutkimusta. Esimerkiksi veri-, sylki-, virtsa-, hius- tai karvanäytteen ottaminen on pakkokeinolain tarkoittamaa henkilönkatsastusta. Henkilönkatsastusta on myös kehon onteloiden tarkastaminen sinne kätkeytyneiden esineiden tai aineiden löytämiseksi. Mainitut toimenpiteet eivät ehdotetun säännöksen mukaan olisi sallittuja.

Henkilöntarkastuksia ei voida tehdä säännönmukaisesti tai rutiininomaisesti tai kaikkia toimintayksikössä olevia henkilöitä koskevana toimenpiteenä. Edellytyksenä on aina yksilöllinen, perusteltu epäily siitä, että henkilöllä on hallussaan pykälässä tarkoitettuja aineita tai esineitä. Tällainen perusteltu epäily voi syntyä henkilön käyttäytymisestä tai saaduista ilmoituksista viranomaisilta, vammaisen henkilön läheisiltä tai esimerkiksi muilta toimintayksikössä olevilta henkilöiltä. (Räty 2025: uusi vammaispalvelulaki s. 719)

3.1.2 Saatu selvitys

Selvityksen mukaan asiakkaalle oli tehty 8.12.2024 henkilöntarkastus. Tehdylle henkilöntarkastukselle oli perusteena 28.11.2024 tapahtunut vakava vaaratilanne, jossa asiakas oli tuonut yksikköön teräaseen, jolla hän oli uhannut puukottaa yksikön henkilökunnan edustajaa. Henkilöntarkastus oli tehty tilanteen vaatimalla tavalla yhteistyössä asiakkaan kanssa ja tarkastuksessa oli edetty asiakkaan ehdoilla. Asiakasta ei ollut tilanteessa väkisin riisutettu ja käskytetty. Henkilöntarkastuksen tarpeen arviointi oli tehty moniammatillisessa työryhmässä 5.12.2024 ja tuolloin oli lisätty henkilöntarkastus itsemääräämisoikeuden tukemista koskevaan suunnitelmaan (IMO-suunnitelma). Henkilöntarkastus oli toteutettu suunnitelman mukaisesti.

Asiakkaan asiakasasiakirjoissa oli 5.12.2024 merkintä IMO-suunnitelman käsittelystä:

”Lomalta palatessa välittömästi henkilöntarkastus omassa huoneessa niin, että valvonta säilyy koko ajan. Repun, tavaroiden ja taskujen tarkastus. Kaksi työntekijää, miespuolinen ohjaaja tarkastukseen mahdollisuuksien mukaan (suositus). Oikeus pyytää ottamaan vaatteet pois (alushousuja lukuun ottamatta) tai vaihdattamaan vaatteet. Näin toimitaan toistaiseksi lääkärin ohjeistuksen mukaan.”

Rajoitustoimenpidettä koskevissa kirjauksissa oli kuvattu 8.12.2024 tehtyä henkilöntarkastusta seuraavasti.

”(Etunimi poistettu, jäljempänä asiakas) saapunut kotilomalta vaativan erityisen tuen kuntoutusyksiköön klo 19.35. Kuntoutusyksikön ala-aulassa allekirjoittanut oli häntä vastaanottamassa omaan soluun. Mukaan lähti myös toinen Kuntoutusyksikön henkilökuntaan kuuluva miespuolinen henkilö. Asiakas saapunut omaan soluun, laittoi päällystakin paikalleen. Päällystakki tarkistettiin, ettei sinne ollut jäänyt sopimattomia aineita tai esineitä. Asiakas saatettu omaan huoneeseen. Asiakkaalle kerrottu, että meillä on lääkärin ohjeistuksen mukaan lupa tarkistaa, ettei asiakas tuo osastolle tavaroissaan, vaatteissaan tai kehossaan osastolle sinne kuulumattomia aineita tai tavaroita.

Asiakkaan kassi ja kassissa olleet vaatteet tarkistettiin hyvässä yhteistyössä ja asiakas laittoi itse tavarat kaappiinsa. Seuraavaksi asiakasta pyydetty riisumaan yksi vaatekappale kerrallaan huppari ja sisähousut pois, että voidaan varmistaa, ettei niissä kulkeudu mitään ylimääräistä osastolle. Tässä vaiheessa allekirjoittanut toistanut saamansa ohjeet tarkistuksen suorittamisesta. Allekirjoittanut sanonut, että asiakas voi ottaa ensin hupparin pois ja näyttää, ettei siinä ole mitään ylimääräistä, pukea hupparin tarkistuksen jälkeen takaisin päälle ja vasta sen jälkeen tarkistetaan sisähousut ja sukanvarret. Ehdotettu asiakkaalle myös, että toinen aikuinen voi poistua huoneesta. Asiakas suostunut, toinen asiakkaalle hieman vieraampi aikuinen poistuu huoneesta ja allekirjoittanut jää asiakkaan kanssa suorittamaan tarkistukset loppuun.

Allekirjoittanut ei missään vaiheessa koskenut tarkastuksen aikana asiakkaaseen, vaan asiakas itse riisui ensin hupparin ja puki sen takaisin päälleen ja sen jälkeen riisui sisähousuja laskien ne nilkkoihin ja lopuksi tarkistettiin sukanvarret. Samalla allekirjoittanut silmämääräisesti tarkisti, ettei mitään ylimääräistä ollut esim. teipattuna asiakkaan kehoon. Tarkistus saatiin suoritettua hyvässä yhteistyössä, mitään ylimääräistä ei asiakkaalta löytynyt. Aikaa tarkistuksen suorittamiseen kului noin 10 minuuttia.”

Tapahtumakokonaisuudesta oli käynnistetty hyvinvointialueen sisäinen vakavan vaaratapahtuman tutkinta. Selvityksen mukaan tutkinnasta esiin nousevia toimenpide-ehdotuksia tullaan tarkastelemaan ja toimintaa kehittämään.

3.1.3 Aluehallintoviraston lausunto

Kehitysvammalain muuttamiseen johtaneessa hallituksen esityksessä (HE 96/2015 vp) todetaan, että 42 h § ei oikeuttaisi riisuttamaan henkilöä tarkastuksen suorittamiseksi. Aluehallintovirasto katsoi, että henkilöntarkastuksella tarkoitetaan sen tutkimista, mitä henkilöllä on vaatteissaan tai vaatteiden ja ihon väliin kätkeytynä. Näin ollen aluehallintovirasto katsoi, että vaikka pykälässä tai lain esitöissä ei ole määritelty tarkemmin riisuttamista, oli asiakkaan IMO-suunnitelmaan kirjattu ohjeistus henkilöntarkastuksista ja sen mukainen menettely 8.12.2024 olleet tältä osin lainvastaisia.

3.1.4 Arviointi

Kantelussa esitetty arvostelu kohdistui erityisesti siihen, että kantelijan lasta (asiakas) oli riisutettu alushoususilleen henkilöntarkastuksen tekemisen yhteydessä.

Käytettävissäni olevasta selvityksestä siis ilmeni, että asiakkaalle oli tehty 8.12.2024 henkilöntarkastus kotilomalta paluun yhteydessä. Selvityksen mukaan tehdylle henkilöntarkastukselle oli perusteena 28.11.2024 tapahtunut vakava vaaratilanne. Asiakkaalla oli ollut voimassa oleva erityishuolto-ohjelma ja IMO-suunnitelma.

Saamani selvityksen perusteella minulla ei ole syytä kyseenalaistaa asiakkaalle tehtyä henkilöntarkastusta ja sen perusteita. Näyttää siltä, että rajoitustoimenpiteen käytölle kehitysvammalaissa säädetyt yleiset ja erityiset edellytykset ovat olleet olemassa kyseisessä tilanteessa.

Arvioitavanani ovat menettelytavat asiakkaan henkilöntarkastusta toteutettaessa.

Kantelukirjoituksesta ja saamastani selvityksestä ilmeni, että kantelijan poika oli joutunut riisumaan alushoususilleen henkilöntarkastusten yhteydessä. Aluehallintovirasto piti lausunnossaan selostetulla tavalla menettelyä lainvastaisena. Voin päätyä aluehallintoviraston kanssa samaan johtopäätökseen, että henkilöntarkastuksen tekeminen asiakirjoista ilmenevällä tavalla ei ole ollut kehitysvammalain mukaista. Perustelen näkemystäni seuraavasti.

Tulkinnanvaraista on, mitä kehitysvammalain esitoissa tarkoitetaan sillä, että henkilöntarkastusta koskeva sääntely ei oikeuttaisi riisuttamaan henkilöä tarkastuksen suorittamiseksi. Tarkoitetaanko sillä, että päällystakkia tai hupparia ei saa pyytää riisumaan vai kielletäänkö vain alasti riisuttaminen; vai tarkoitetaanko riisuttamisella jotain muuta näiden ääripäiden väliltä – kuten esimerkiksi alusvaatteisilleen riisuttamista.

Selvää kuitenkin on, että rajoitustoimenpiteillä kajotaan aina henkilön perusoikeuksiin. Näin ollen rajoitustoimenpiteiden käyttöä laajentavilta ja uusia oikeuksia luovilta lain tulkinnoilta tulisi pidättäytyä. Myöskään lain sanamuodosta ei voida päätellä, että henkilöntarkastus sisältäisi vaatteiden riisumista. Edellä todetun vuoksi hyväksyttävänä menettelynä ei voida mielestäni pitää sitä, että asiakas joutuisi riisumaan päällysvaatteensa henkilöntarkastuksen tekijöiden katseiden alla siten, että hänen päälleen jäisivät vain alusvaatteet. Itsestään selvää on, että alasti riisuttaminen tarkastuksen tekijöiden katsellessa on puheena olevan sääntelyn perusteella kiellettyä.

Lastensuojelulaissa on lähtökohdiltaan samanlaista henkilöntarkastusta koskevaa sääntelyä kuin kehitysvammalaissa. Apulaisoikeusasiamiehen määräämillä lastensuojelulaitosten tarkastuksilla on arvioitu henkilöntarkastuksen menettelytapoja ja toisaalta riisuttamiskäytäntöjä henkilöntarkastuksen tekemisessä.

Apulaisoikeusasiamies totesi kanteluratkaisussaan ([dnro 3116/2013](#)), että lastensuojelulain henkilöntarkastusta tai henkilönkatsastusta koskevat säännökset eivät oikeuta riisuttamaan lasta tai tutkimaan lapsen kehon tai ruumiin onkaloita.

Jos henkilöntarkastuksen suorittajalla on perusteltua syytä epäillä, että henkilöllä on hallussaan kehitysvammalain 42 g §:n 1 momentissa tarkoitettuja aineita tai esineitä ja henkilöntarkastuksessa on tarpeen selvittää, onko henkilöllä kätkettynä vaatteisiinsa säännöksen tarkoittamia kiellettyjä aineita tai esineitä, voidaan henkilöntarkastus (vaatteiden tarkastuksena) toteuttaa siten, että henkilö riisuu itse vaatteensa sellaisessa tilassa tai muuten suojattuna siten, ettei hänen kehoaan voida tarkastella. Henkilöntarkastuksen tällaisella toteuttamisella suojataan henkilön yksityisyyttä ja sukupuolista koskemattomuutta mahdollisimman tehokkaasti. Vaatteiden tarkastuksen jälkeen henkilön tulee saada, edelleen hänen intymiteettiään loukkaamatta, pukea rauhassa – tilanteen mukaan – joko tarkastetut vaatteet tai tarkastettujen vaatteiden tilalle annetut vaatteet.

Viittaan tässä yhteydessä apulaisoikeusasiamiehen lastensuojelulaitoksen tarkastuspöytäkirjassa ([dnro 4099/2018](#)) lapsen henkilöntarkastusta koskevista menettelytavoista esitettyyn.

Apulaisoikeusasiamies totesi henkilöntarkastusta koskevista menettelytavoista yllä mainitussa tarkastuspöytäkirjassa, että mikäli henkilöntarkastuksessa joudutaan tutkimaan lapsen vaatteet, on tarkastus suoritettava mahdollisimman hienovaraisesti ja siten, ettei lapsen intymiteettiä ja sukupuoli-identiteettiä loukata tarpeettomasti. Tämän takia lapsen tulisi saada itse riisuutua toisessa huoneessa, ison pyyhkeen tai kylpytakin alla tai vaihtoehtoisesti voidaan käyttää esimerkiksi riittävän isoja kehoa suojaavia sermejä. Hyväksyttävänä ei voida pitää sellaista menettelyä, jossa työntekijä pitää lapsen edessä pyyhettä tai kylpytakkia, jonka takana lapsi riisuu vaatteensa.

Tarkastellessani asiakkaan henkilöntarkastuksista tehtyjä kirjauksia, kiinnitin vielä huomiota siihen, että asiakkaan oma huone oli tarkastettu 25.7.2024 tehdyn henkilöntarkastuksen yhteydessä.

”(Etunimi poistettu, jäljempänä asiakas) huomattu viiltelyjälkiä molemmissa jaloissa sääriässä ja oikean käden käsivarressa. Asiakas kertonut viillelleen itseään rikkomansa teroittimen terällä. Asiakas kertonut heittäneensä teroittimenterän wc-pönttöön. Huone tarkastettu, koska haluttu varmistua siitä, ettei asiakkaalla ole huoneessaan itsensä vahingoittamiseen sopivia välineitä. Asiakas itse oli suostuvainen huoneensa tarkastukseen. Huoneesta ei löytynyt teräviä esineitä muutamaa irrallista ruuvia lukuun ottamatta, jotka olleet toimintayksikön omaisuutta. Ruuvit poistettu huoneesta. Asiakas ei vastustanut huoneen tarkastusta.”

Totean, että kehitysvammalakiin sisällytetyt rajoitustoimenpiteitä koskevat säännökset on tarkoitettu tyhjentäviksi. Rajoitustoimenpiteiden käyttäminen ja itsemääräämisoikeuden rajoittaminen ei ole mahdollista asiakkaan suostumukseen perustuen. Kehitysvammalaissa ei ole säädetty rajoitustoimenpiteestä, jonka perusteella voitaisiin päättää kehitysvammaisen henkilökohtaisessa käytössä olevan huoneen tarkastamisesta. Tällaisen huoneen tarkastuksen tekemisestä päättäminen ei ole kehitysvammaisten erityishuollosta annetun lain nojalla sallittua. Hyvinvointialueen menettely on ollut tältä osin moitittavaa. Kiinnitän hyvinvointialueen huomiota edellä asiakkaan huoneen tarkastamisesta todettuun.

Korkein hallinto-oikeus on arvioinut vuosikirjaratkaisuissaan tilanteita, joissa oli kysymys laissa sääntelemättömistä rajoituksista kehitysvammaisten erityishuollossa (kameravalvonta KHO 2017:132 ja yhteydenpidon rajoittaminen KHO 2018:8).

Toimenpiteeni ilmenee kohdasta 4.

3.2 Henkilöntarkastuksen tekemiseen oikeutetut henkilöt (S)

3.2.1 Oikeudellisen arvioinnin lähtökohdat

Kehitysvammalain 42 h §:n 2 momentin mukaan henkilöntarkastus on tehtävä toimintayksikön henkilökuntaan kuuluvan toisen sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilön läsnä ollessa, jollei erityisestä syystä muuta johdu. Tarkastuksen tekijän ja tarkastuksessa läsnä olevan henkilön on oltava tarkastuksen kohteena olevan henkilön kanssa samaa sukupuolta. Tarkastuksen tekijä ja tarkastuksessa läsnä oleva henkilö voivat kuitenkin olla eri sukupuolta kuin tarkastuksen kohteena oleva henkilö, jos he ovat terveydenhuollon ammattihenkilöitä tai toimenpiteen suorittaminen välittömästi on välttämätöntä tarkastuksen kohteena olevan tai toisen henkilön terveyden tai turvallisuuden varmistamiseksi.

Säännöksen perustelujen (HE 96/2015 vp s. 85) säännöksellä on tarkoitettu erityisesti suojata tarkastuksen kohteena olevan henkilön yksityisyyttä.

Säännöksen perustuslainmukaisuuden arvioinnissa (HE 96/2015 vp s. 101) todetaan vielä, että ehdotetulla säännöksellä on haluttu varmistaa, että henkilöntarkastus tehdään suurta hienotunteisuutta noudattaen ja tarkastettavana olevan henkilön fyysistä koskemattomuutta, sukupuoli-identiteettiä, ihmisarvoa ja yksityisyyttä kunnioittaen. Ehdotetun säännöksen taustalla on vahvoja terveyteen, turvallisuuteen tai merkittäviin omaisuusintresseihin liittyviä perusteita, ja rajoituskynnys on riittävän korkea.

3.2.2 Saatu selvitys ja arviointi

Selvityksen mukaan henkilöntarkastusta koskevan merkinnän rajoitesovellukseen oli 8.12.2024 kirjannut lähihoitaja ja ratkaisun tekijäksi oli merkitty hoitaja. Kantelijan pojan henkilöntarkastuksen olivat toteuttaneet miespuoleiset hoitaja ja lähiavustaja. Kirjauksista ilmeni, että kyseessä oli ennakolta suunniteltu henkilöntarkastus asiakkaan palatessa kotilomalta.

Osaamis- ja tukikeskuksen IMO-käsikirjan mukaan rajoitustoimenpiteen toteutuksessa voi hätätilanteessa avustaa myös toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva ei sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilö, joka on käynyt AVEKKI-koulutuksen. Uhkaavan tai oikeudettoman hyökkäyksen tai väkivaltaisen teon torjumiseksi on kaikkien henkilökuntaan kuuluvien oikeus ja velvollisuus antaa apua ja osallistua rajoitustoimenpiteisiin. Tämä on sallittua vakavissa vaaratilanteissa ja luokitellaan hätävarjeluksi. Tilanteeseen mahdollisesti hälytetty lisähenkilöstön tulee olla sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilöitä.

Kehitysvammalain mukaan henkilöntarkastuksen voi suorittaa henkilökuntaan kuuluva sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilö. Henkilöntarkastus on tehtävä toimintayksikön henkilökuntaan kuuluvan toisen sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilön läsnä ollessa, jollei erityisestä syystä muuta johdu. Aluehallintovirasto totesi lausunnossaan, että lähiavustaja ei ole sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilö, eikä rajoitustoimenpiteestä tehdyissä kirjauksissa ollut mainittu erityistä syytä ammattihenkilövaatimuksesta poikkeamiseen.

Edellä todetun ja saamani selvityksen perusteella katson, että hyvinvointialue ei ole noudattanut asiakkaan henkilöntarkastusta toteutettaessa kehitysvammalain 42 h §:n 2 momentissa säädettyjä ammattihenkilövaatimuksia.

Kiinnitin vielä huomiota siihen, että henkilöntarkastuksesta oli poistunut paikalta toinen tarkastuksen tekijä siksi aikaa, kun asiakasta oli pyydetty riisumaan vaatteitaan. Rajoitustoimenpidekirjausten mukaan asiakkaalle oli ehdotettu, että vieraampi aikuinen voi poistua huoneesta henkilöntarkastuksen ajaksi.

Vaatimus siitä, että tarkastusta tehtäessä läsnä on kaksi henkilöä, ei ole yhdentekevä, vaan se osaltaan varmistaa niin tarkastuksen kohteena olevan henkilön kuin tarkastuksen suorittavan työntekijänkin oikeusturvaa, erityisesti myös silloin, jos tarkastuksen tarpeellisuudesta ja sen tekemiseen liittyvistä menettelyistä on erilainen näkemys työntekijöiden ja kehitysvammaisen henkilön välillä. (Räty 2025: Uusi vammaispalvelulaki s. 720)

Näkemykseni mukaan laissa säädetystä kahden henkilöntarkastuksen tekijän läsnäolovaatimuksesta poikkeamiseen ei ole ollut perusteita vallinneissa olosuhteissa.

Edellä todetun johdosta kiinnitän hyvinvointialueen huomiota kehitysvammalaissa säädettyihin ammattihenkilö- ja läsnäolovaatimuksiin henkilöntarkastusta tehtäessä.

3.3 Henkilöntarkastuksen ratkaisemiseen oikeutetut henkilöt

3.3.1 Oikeudellisen arvioinnin lähtökohdat

Kehitysvammalain 42 h §:n 3 momentin mukaan henkilöntarkastusta koskevan ratkaisun tekee toimintayksikön vastaava johtaja. Kiireellisessä tilanteessa ratkaisun voi tehdä toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva sosiaali- tai terveydenhuollon ammattihenkilö, jonka on viipymättä ilmoitettava asiasta toimintayksikön vastaavalle johtajalle.

Säännöksen toisen virkkeen perustelujen (HE 96/2015 s. 85) mukaan ilmoitusvelvollisuuden tarkoituksena on huolehtia siitä, että toimintayksikön vastaava johtaja voisi tarvittaessa antaa ohjeistusta tai keskeyttää rajoitustoimenpiteen käytön.

Henkilöntarkastuksesta ei tehdä päätöstä, eikä siihen voi hakea muutosta. Henkilöntarkastusta koskevat perusteet, henkilön tarkastuksen suorittaneet henkilöt sekä henkilöntarkastuksen lopputulos on kirjattava asiakasta koskeviin potilas- tai asiakasasiakirjoihin. (Räty 2025: Uusi vammaispalvelulaki s. 720)

3.3.2 Saatu selvitys ja arviointi

Saadun selvityksen mukaan henkilöntarkastusta koskevan ratkaisun oli tehnyt toimintayksikön henkilökuntaan kuuluva sosiaali- ja terveydenhuollon ammattihenkilö. Henkilöntarkastus oli ollut toimintayksikön vastaavan johtajan tiedossa ennen 8.12.2024 toteutettua henkilöntarkastusta. Rajoitustoimenpiteen käyttöä oli myös käsitelty sekä asiakkaan että hänen huoltajansa kanssa. Rajoitustoimenpidekirjausten mukaan asiakkaalle oli kerrottu henkilöntarkastuksen yhteydessä, että tarkastuksen tekijöillä oli lääkärin ohjeistuksen mukainen lupa suorittaa henkilöntarkastus.

Aluehallintovirasto katsoi lausunnossaan, että henkilöntarkastusta ei ollut tehty kiireellisessä tilanteessa, koska asiakirjamerkinnän mukaan työntekijä oli ollut odottamassa asiakkaan paluuta kotilomalta. Koska kyse ei ollut kiireellisestä tilanteesta, toimintayksikön vastaavan johtajan (yksikön palvelusihenkilö) olisi tullut tehdä henkilöntarkastusta koskeva ratkaisu.

Voin yhtyä aluehallintoviraston näkemykseen siitä, että menettely ei ole edellä todetulla tavalla ollut kehitysvammalain 42 h §:n 3 momentin mukaista. Kiinnitän hyvinvointialueen huomiota lainmukaiseen menettelyyn henkilöntarkastusta koskevan ratkaisun tekemisessä.

Pidän tärkeänä sitä, että menettelytavat rajoitustoimenpiteitä käytettäessä – kiireettömissä ja kiireellisissä tilanteissa – ovat lainmukaisia ja ne ovat myös henkilökunnan tiedossa. Määräämilläni erityishuollon yksikköjen tarkastuksilla on erityisesti korostettu itsemääräämisoikeutta koskevan henkilökunnan koulutuksen ja selkeiden rajoitustoimenpideohjeiden merkitystä.

3.4 Henkilöntarkastusta koskeva toimintaohje

Selvityksen mukaan asiakkaalle tehtyä henkilöntarkastusta oli jälkikäteen käsitelty yksikön henkilöstön kanssa ja moniammatillinen tiimi oli laatinut 18.12.2024 toimenpideohjeen, jonka mukaan vaatteiden riisuttaminen ei ollut mahdollista henkilöntarkastuksen yhteydessä kehitysvammalain 42 h §:n nojalla. Toimintaohjeen mukaan jos henkilöntarkastuksen jälkeen todetaan, ettei riittävää varmuutta ole saatu turvallisuudesta ja jää vahva epäily vaarallisen esineen kätkemisestä, tehdään pakkotilan mukainen tarkastus. Selvityksen mukaan toimintaohje oli laadittu henkilöstölle vaaratapahtuman jälkeen yksittäisen asiakkaan kanssa toimimiseen kyseisessä toimintayksikössä. Selvityksessä viitattiin organisaation yleiseen IMO-käsikirjaan, jossa oli myös ohjeistusta hätävarjelusta ja pakkotilasta.

Itä-Suomen aluehallintovirasto otti omasta aloitteestaan selvitettäväkseen toimintaohjeen lainmukaisuuden. Aluehallintovirasto on ratkaissut valvontasian 4.6.2025 päivätyllä päätöksellään ISAVI/1212/2025.

Aluehallintovirasto ohjasi hyvinvointialuetta ja sen osaamis- ja tukikeskusta ottamaan päätöksen perusteluosassa todetun huomioon palvelujen järjestämisessä ja omavalvonnassa. Aluehallintoviraston päätöksessä todettiin muun ohessa seuraavaa.

Aluehallintovirasto totesi, että ohje on omiaan hämärtämään erityishuoltolain mukaisten rajoitustoimenpiteiden ja rikoslaissa tarkoitettujen hätävarjelu- ja pakkotilan välistä eroa. Aluehallintovirasto totesi, että ohjeiden laatimisessa ja henkilöstön perehdyttämisessä ja ohjauksessa tulee painottaa sitä, että rikoslain mukaiset pakkotila ja hätävarjelu eivät ole sosiaalihuollon lainsäädännössä tarkoitettuja menettelytapoja, joita voitaisiin käyttää kaavamaisesti tai säännönmukaisesti tietyissä tilanteissa, kuten erityishuoltolain mukaisen henkilöntarkastuksen yhteydessä.

Aluehallintovirasto korosti, että henkilöstön kouluttamisessa ja ohjeistuksessa on syytä painottaa, että aggressiivisen käytöksen vaarantaessa vakavasti asiakkaan tai muiden turvallisuuden, tulee ensisijaisesti käyttää erityishuoltolakiin perustuvia rajoitustoimenpiteitä. Aluehallintovirasto totesi edelleen ohjauksenaan, että myös erityishuoltolain mukaiset rajoitustoimenpiteet ovat luonteeltaan viimesijaisia, ja niitä voidaan lain mukaan käyttää vain, jos erityishuoltolain 42 d §:n mukaiset edellytykset täyttyvät. Aluehallintovirasto totesi vielä ohjauksenaan, että yksittäisen asiakkaan osalta itsemääräämisoikeuden toteutumista ja tukemista koskevat seikat sekä asiakkaan rajoitustoimenpiteiden käyttö tulee kirjata erityishuoltolain 42 a §:n edellyttämällä tavalla osaksi asiakassuunnitelmaa.

Katson, että aluehallintovirasto on arvioinut ja ratkaissut edellä mainitun valvonta-asian harkintavaltansa puitteissa. Tästä syystä minulla ei ole tältä osin syytä lausua asiasta enempää.

4 TOIMENPITEET

Saatan hyvinvointialueen ja osaamis- ja tukikeskuksen tietoon edellä kohdissa 3.1.4, 3.2.2 ja 3.3.2 esittämäni käsitykset lainvastaisista menettelyistä henkilöntarkastuksen tekemisessä kehitysvammaisten erityishuollossa.

Tässä tarkoituksessa lähetän päätökseni tiedoksi hyvinvointialueelle ja sen osaamis- ja tukikeskukselle.

Lähetän päätökseni tiedoksi myös Itä-Suomen aluehallintovirastolle.